

ISKA VAS 1941 — 1948 — 1953

VLADIMIR BONAC

Za rodod rod
se vzpenja k sreči,
ki naše je nenehno hrepenenje,
a strma pot,
ki stopamo po njej,
nas vodi le skozi trpljenje.

UVOD

K dosedanjim monografijam o slovenski vasi dodajamo novo. Z žalostjo moramo ugotoviti, da smo v raziskavi našega podeželja daleč za Srbi, ki so po Cvijičevem zgledu izdali vzorno in obsežno zbirko monografij o srbskih vaseh, a jo še vedno nadaljujejo.²

Naša monografija se od dosedanjih razlikuje tako po predmetu kot po načinu obdelave. Uporabili smo statistično gradivo, zbrano v treh popisih prebivalstva. S tem smo si namenoma postavili ozek, zato pa tembolj trden okvir golih dejstev. Dodali smo mnoge druge podatke. Številčni podatki nam niso bili namen, temveč samo sredstvo za sociološko analizo. Tiste podatke, ki niso posebej označeni, smo ugotovili sami. Pri tem nam je pomagal predvsem predsednik občine Ig Jože Japelj, ki je doma iz Iške vasi; uporabili smo tudi šolsko kroniko.

Za proučitev problema smo izbrali poseben način, katerega uporabe nismo doslej nikjer zasledili. Z njim smo zagotovili ne samo eksaktnost izsledkov ter zadostili zahtevam po popolnosti in v primerljivosti, temveč smo prešli iz brezosebne statistike v živo, naravnost pretresljivo predstavo o dogajanjih v izbrani vasi, ne da bi pri tem zašli v opisovanje posameznih primerov.

Vprašanje, ki smo si ga postavili, je naslednje: Kakšna je bila usoda prebivalcev po posameznih generacijah v eni izmed mnogih slovenskih vasi zaradi druge svetovne vojne in povojne dobe?

Zakaj smo med tisoči slovenskih vasi izbrali prav Iško vas? Seveda bi radi prikazali tipično slovensko vas, toda po kakšnih merilih naj bi jo izbrali? Za naš izbor ni bila torej toliko odločilna sama tipičnost kot drugi razlogi. Po gradivu iz leta 1941 smo bili omejeni na Dolenjsko in izbrali smo Iško vas, ker je blizu Ljubljane in smo mogli na kraju samem preveriti in dopolniti ugotovitve ter sklepe, ki smo jih napravili na osnovi arhivskega gradiva. Kljub bližini mesta je Iška vas po našem mnenju dokaj tipična dolenjska vas za tiste predele, kjer ne raste trta. Po svoji individualni usodi pa je Iška vas takšen memento proti vojnemu grozotam, da zasluži poseben opis. Končno je bilo za našo izbiro pomembno tudi to, da v Iški vasi ni bilo mnogo prebivalcev, ker zahteva podobna analiza, kot smo jo izvršili, ogromno tehničnega dela, ki ga le težka zmora individualni raziskovalec.

Študija ima sicer za osnovo statistično gradivo, toda ni zgolj statistična. Številke so nam služile v dvojnem smislu: Prvič kot podlaga za sta-

tistično dokumentacijo stanja in razvoja; drugič pa kot okvir, v katerega smo skušali zajeti usodo skupnosti ob usodi posameznikov. S tem smo prenesli raziskavo subjektivnih usod v objektivni okvir nespornih dejstev. Način, ki je nekoliko podoben genealoškemu, bi še najbolj ponazorili s tremi mrežami, ki so razpete druga vrh druge. Vsako vozlišče je človek. Če bi bili mreži enaki, bi pri statističnem opazovanju dejali, da je število vozlišč enako in je bilo prebivalstvo stacionarno. Pri tem sploh ne bi upoštevali izprememb, to je, da so posamezniki odšli oziroma umrli in so namesto njih druge enote — rojeni in doseljeni.

Pri naši analizi smo ravnali drugače. Pri prvi mreži smo poiskali, katera vozlišča ustrezajo istim vozliščem v drugi mreži in podobno v tretji. Tako smo za vsakega posameznika določili mesto v prvi in nato v drugi in tretji mreži. Osnovna je bila prva mreža (im. normalna predvojna populacija). V primeri z njo se je pokazalo v drugi mreži mnogo praznin, namesto ustreznih vozlišč pa so nastala nova. Skupnost, ki jo je predstavljala druga mreža, je razpadla v tri dele. Kot »umrle in odseljene« smo označili tiste, ki so bili v Iški vasi l. 1941, pa jih l. 1948 ni bilo več. Drugo skupino sestavljajo tisti, ki so se »rodili in priselili«, torej so bili v vasi le l. 1948. Z eno besedo jih lahko označimo kot »novoselce«. Tretjo skupino tvorijo tisti, ki so bili v vasi l. 1941 in 1948, kratko imenovani »staroselci«. Prehod od leta 1948 do 1953 smo preiskali na podoben način.

Gručasto naselje Iška vas leži ob potoku Iški pod severnim pobočjem Krma v višini 326 m nad morjem. Od Ljubljane je oddaljena po cesti 11 km. Prometna lega vasi je odročna, ker je krimski masiv do nedavna oteževal zvezo z južnimi kraji, Barje pa do pred sto leti s severnimi. L. 1937 so izročili prometu vojaško cesto Staje—Rakitna, ki so jo leta 1953 kot okrajno cesto podaljšali do Selščke in Cerknice. Nekoliko nad vasjo se cesta razdvoji in en krak vodi v znani počitniški kraj Iške tesni.³ Z Igom, ki je središče vseh vasi na robu Barja pod Krimom in Mokrcem, je povezana s transverzalo Vrhnika—Škofljica, ki teče ob južni meji Barja. Odkar vodi skozi vasi dobra cesta, je promet živahnjejši; največ je tovornih avtomobilov, ki vozijo les. Cesto Ljubljana—Ig, ki je zdaj glavna prometna žila izjanskih krajev, so zgradili in usposobili za težki promet šele l. 1827. Do takrat so vozili v Ljubljano okrog Barja na Škofljico. Dandanes sta Ig in poleti tudi Iška vas zvezana z Ljubljano z avtobusom, ki vozi večkrat dnevno, toda obratuje šele od l. 1924; dotlej so bili edino prometno sredstvo vozovi.

Železnica je daleč. Do najbližje železniške postaje je iz Iške vasi 7,5 km.

Prometna odmaknjenost Iške vasi je nedvomno zelo vplivala na razvoj naselja v preteklosti. Ker ni tranzitnega prometa, so nastale med vasjo

in Ljubljano, ki tvori naravno središče barjanskih vasi, samo takšne zveze, ki so prišle iz mesta ali vasi, ne pa od drugod. Vas je bila navezana na mesto samo zaradi prodaje poljskih pridelkov ter lesa, največ drv. Mesto pa do pričetka tega stoletja ni iskalo stikov z vasjo. Takrat so odkrili lepote Iških tesni. Počasi, a zagotovo se je širil krog ljubiteljev romantične soteske. Vse vodi pot skozi Iško vas, toda tam se navadno nihče ne ustavi. Stiki z domačini so le bežni, vendar opazovanje tega gibanja gotovo ni brez vpliva na duševnost mladostnikov, v katerih neopazno raste želja za izselitvijo iz rodne kraja, ki jim daje malo in slabega kruha, kar so spoznali že njihovi očetje in dedi.

Druga značilnost kraja je v tem, da je popolnoma kmečki. Daleč naokoli ni nobene tovarne ali večje obrtne delavnice, temveč so le gozdne eksploatacije in manjša podjetja (na primer apnenice, opekarne, peskolom, kamnolom in podobno). Pri lesno-industrijskem podjetju na Igu so zaposleni 4 vaščani, v kovinski industriji na Igu 1, iz vasi sta tudi 2 logarja. Dovolj zgovorno je dejstvo, da je bilo l. 1941 v Iški vasi 83 % kmečkih prebivalcev in l. 1948 celo 94,8 %. Leta 1925 se je pričel voziti s kolesom prvi domačin na delo v Tobačno tovarno v Ljubljani; leta 1935 se jih je vozilo na delo v Ljubljano 8, v glavnem z avtobusom.

Za razvoj industrije, razen lesne, ni naravne surovinske baze. Vrhu tega je tudi lega neprimerna, ker je železniška proga zelo oddaljena, predvojni načrti za progo, ki naj bi povezala Notranjsko z Dolenjsko ob južnem pobočju Barja od Preserjev do Škofljice ter tako obšla Ljubljano, pa so kljub živahnim razpravam ostali v miznici. Tako se še do danes ni bistveno spremenila fiziognomija vasi, kakršna se je izoblikovala v srednjem veku. Osemdesetletne starke vedo povedati, da so bile že skoraj odrasle, ko so prvič prišle v Ljubljano in nato so šle tja kvečjemu enkrat ali dvakrat na leto na večje nakupe. In še dandanes je nekaj šolskih otrok iz tistih krajev, ki še niso bili v Ljubljani ter še niso videli železnice.

Zemlja, ki jo imajo »Iškavarci«, kot jim pravijo sosede, je skopa. Če brazda seže globlje kot decimeter, se že pokaže prod. Najbolj raste krompir. Za določitev katastrskega čistega donosa so ocenjena polja, ki so last vaščanov, s peto in šesto kategorijo. Važen vir zaslužka je bil in je še vedno gozd. Ob vasi ga je malo in je slabše rasti, boljši je na Mokrcu. Medtem ko so polja vaščanov okrog vasi, so travniki daleč proč, pri Lipah (Črna vas) in pri Škofljici.

V primeri z drugimi kraji naše domovine, na primer s Krasom, zemlja ni revna. Vendar je bilo naraščanje prebivalstva od srede preteklega stoletja dalje znatno večje kot možnosti za dostojno preživljanje, ker so jo obdelovali brez uspešnejših agrotehničnih sredstev. Za lažje preživljanje so si pomagali vaščani z domačo obrtjo. Bavili so se predvsem v prostem času z izdelovanjem lesenih predmetov. To je bila prastara obrt, ki se je prenašala iz roda v rod. Najprej

so delali cokle in zobotrebece in še dandanes rečejo poti od Mihatovih do Ulčarjevih »coklarška ulica«, pa tudi sosede pravijo vaščanom posmehljivo »coklarji«. Kasneje so začeli delati za industrijo. Pol vasi je izdelovalo zaboje za sveče, dežnike, testenine in čaj, sode za barvo ter podobno in sicer vse na roko. V Zagreb so pošiljali »špon« za čevlje. Kupci so prihajali sami od sebe in radi, ker je bilo blago solidno izdelano; kot pripovedujejo, so imeli že v začetku XIX. stol. zveze z Zagrebom. Po l. 1945 so domačo obrt opustili; pravijo, da se ne izplača več. Les za svoje izdelke so morali namreč kupovati, ker imajo lastnega premalo.

Zaradi agrarne krize se je približno istočasno kot v ostalih dolenjskih krajih proti Ribnici, začelo izseljevanje v Ameriko. Kraji pod Krimom so bili močno izhodišče. Izance ni vleklo v mesto ali industrijske kraje bližnje domovine, temveč »čez veliko lužo«, kjer so si obetali hitro in pomembno izboljšanje položaja. V vasi še živi 87-letni Janez Rupert, katerega brat Janez je kot mladenič odšel menda prvi v Ameriko, za njim pa kmalu še trije bratje in drugi. Potem je izseljevanje moških pa tudi žensk bilo živahno do druge svetovne vojne. Takrat se je preusmerilo v slovenske kraje, najbolj seveda v Ljubljano.

Tretja značilnost kraja je ta, da je bil prizoršče hudih borb in ga je vojna zadela neposredno.

20. marca 1942 je prvič prišla v vas italijanska vojaška formacija in ustrelila vaščana, kajti znano je bilo, da dajejo prebivalci zaščito partizanom, ki so bili v okoliških gozdovih. Vaščani so nato postavili stražarje na 4 mestih, dva pa sta skrbela za zvezo s partizani. Takrat mihče ni spal doma, ampak v okoliških hribih. Še isti mesec je šlo 6 vaščanov v partizane, aprila 3 in nato ostali. Vsega skupaj je bilo med partizani 56 vaščanov. Politično so bili povezani z organizacijo in ljubljanski tobačni tovarni.

Italijani so ponovno prodirali skozi vas z oklepni vozili, pri čemer so jih vedno napadali partizani. Zato so začeli obstreljevati vas najprej z granatami, potem pa z zažigalnimi bombami iz topov. 16. julij 1942 bo ostal najbolj črn dan v zgodovini vseh vaščanov, dokler bodo živeli in še dalje v spominu njihovih potomcev. Ta dan so s pomočjo topniškega ognja in tankov pridrli Italijani v vas in jo popolnoma zažgali. Ostalo je samo šest stavb: cerkev, šola, hiši, kjer so se nastanili vojaki, hiša št. 52, kjer je bila samo ena starica ter hiša št. 22, ki na noben način ni hotela goreti. Domačini so vsi pobegnili in gasil ni nihče. Moške, ki so jih ujeli, so domala vse odpeljali na Rab. Ženske, otroke in starce so preselili na Ig, kjer so stanovali ves čas vojne in so hodili od tam obdelovati polja. Italijani so odpeljali tudi živino. O tem zločinu so okupatorska vojaška oblastva uradno poročala, da so bile zaradi podpiranja upornikov v času od 16. do 28. julija 1942 kaznovane vasi: Iška, Iška vas, Dobravica in Draga. V taborišče je bilo odgnanih 644 odraslih moških.⁴

Po osvoboditvi je bila osnovna naloga postaviti streho nad glavo. Ustanovili so obnovitveno za drugo in izdelali velikopotezen načrt za novo, sodobno urejeno vas. Toda pomanjkanje denarnih sredstev in pripravnega regulacijskega načrta, velika nuja za bivališče in nepremostljive privatno-lastniške tendence so upropastili lepe in zdrave zamisli. Namesto vasi, ki naj bi bila vzor nove slovenske vasi, so zrasle skoro povsod na razvalinah starih hiš nove, ki so sicer prostornejše in udobnejše od prejšnjih, vendar so daleč od tega, da bi jim lahko rekli vzorne. Cesta, ki teče skozi vas, je ostala vijugasta in vas je izgubila edinstveno možnost, da dobi smotrno urejeno lice.

Ta neprogresivnost ima verjetno iste korenine kot majhno zanimanje za šolsko izobrazbo. Še l. 1953 je bilo v vasi 16 odraslih ljudi, ki ne znajo brati in pisati. Seveda so večinoma starejši, ki bi bili morali hoditi v šolo na Ig. Od l. 1898 je šola v vasi in mlajši so jo vsi obiskovali, značilno pa je, da med njimi skoro ni nikogar z višjo izobrazbo oz. so le malokateri poslali svoje otroke študirat. Komaj zdaj študira ena vaščanka fakulteto za kemijo v Ljubljani. Ves predel okrog Iga nima v slovenskem javnem življenju vidnejših zastopnikov. Na Igu je bil rojen edino pisatelj Fran Govekar; od tam so doma le posamezni slovenski intelektualci.

V zvezi s tem je zanimivo, da je bilo pred vojno v vasi 9 obrtnikov: 2 kovača, čevljar, mizar, žagar, mlinar, krojač, šivilja in sedlar, medtem ko je danes le kovač. Pred vojno so bile v vasi 4 gostilne, danes je le ena, trgovine pa nobene. Toda med obrtniki je bilo precej priseljencev, tako oba kovača in čevljar, medtem ko sta dva domačina čevljarja šla rajši v Ljubljano.

Preddel o zgodovini tega kraja skoraj ni. Znano je, da so bila suha prodnata tla ob robu Barja naseljena že v predrimski in kasneje tudi v rimski dobi, ko je vodila cesta iz Ljubljane čez Ig v Cerknico. V Iški vasi so našli tudi rimske izkopanine. O podružnični cerkvi sv. Križa, ki je sedaj porušena, pripovedujejo domačini, da so bile v njej lobanje Turkov, ki so prišli tudi v to odmaknjeno vas. Iz novejših dobe je znan napad kmetov na Iško graščino, ko so zažgali gruntne bukve. Pri tem napadu so sodelovali tudi kmetje iz Iške vasi.⁵ Pred 90 leti je pogorela zaradi otroške neprevidnosti vsa vas, ki je imela le lesene hiše. Iz teh drobcev ne zaslutimo tokov življenja, ki so stoletja preplavljali slovensko zemljo in oblikovali usode njenih prebivalcev. Skriti so v temi in potrebno bo še mnogo marljivega dela, da bomo vsaj nekoliko odgrnili zaveso, ki leži nad preteklostjo našega malega človeka, nosilca slovenske besede in slovenske misli.

RAZVOJ ŠTEVILA PREBIVALSTVA OD LETA 1880

Točni podatki o številu prebivalcev v slovenskih vaseh so objavljeni od l. 1869 dalje.⁶ Originalno arhivsko gradivo je na razpolago delno za l. 1931 ter 1941 in popolno za l. 1948 in

1953; hrani ga Zavod za statistiko in evidenco LRS. Uporabljene podatke smo zbrali iz tega gradiva.

Razvojno sliko v preteklih sedmih desetletjih kaže naslednja tabela:

Leto	Moški	Zenske	Skupaj	Hiše
1880	254	228	482	82
1890	257	232	489	88
1900	248	246	494	94
1910	201	251	452	98
1921	..	..	401	..
1931	191	207	398	86
1941	186	215	401	89
1948	90	142	232	59
1953	119	142	261	68

Pri vseh popisih so bili vsi vaščani Slovenci. V populacijskem razvoju Iške vasi moramo ločiti tri obdobja, ki sta jih določili obe svetovni vojni.

Očitno je, da je število prebivalcev do prve svetovne vojne zelo malo poraslo. Posredno to dokazujejo tudi podatki o številu hiš, saj so zgradili po eno povprečno komaj vsaki dve leti. Mislimo, da je bila v tem času v Iški vasi, kot drugod v Sloveniji visoka umrljivost, predvsem otrok, poleg tega pa se je v vsem tem času prebivalstvo stalno izseljevalo. Vas se je v tem času, kot je ugotovil C. Malovrh, že uvrstila v tip naselij, kjer je sledilo začetnemu porastu upadanje v zadnjih razdobjih. Kulminacija je bila nekako na začetku našega stoletja.

Prva svetovna vojna je močno prizadela Iško vas, saj se je zmanjšalo število ljudi za petino. Takrat se je začela vidna stagnacija oziroma celo upadanje. Število prebivalcev se ni nikdar več dvignilo do stanja pred prvo svetovno vojno. L. 1931 so našli skoraj prav toliko kot deset let prej, kar pomeni, da se je izselil ves naravni prirastek. Za leto 1941 smo podatek izračunali iz gradiva. V vasi je bilo popisanih tudi nekaj prisotnih oseb, ki pa jih nismo upoštevali, ker niso bili domačini in se je popis vršil v posebnih razmerah. Toda tudi, če bi jih prišteli, se položaj ne bi bistveno spremenil. Vas je kazala v začetku druge svetovne vojne vse znake stagnacije.

Po tem letu je nastopilo tretje razdobje, ko se je število prebivalcev ponovno zmanjšalo in sicer tako radikalno, da jih je bilo leta 1948 več kot polovica manj kot pred pol stoletja. Močno medvojno in povojno izseljevanje in vojne izgube so oblikovale demografsko podobo vasi, kakršno je pokazal prvi povojni popis prebivalstva. Omeniti je treba, da je bilo to leto popisano stalno prebivalstvo, poprej pa vedno prisotno, ki ga je navadno več, in da takrat še ni bila dokončana reimigracija, ker domačini še niso zgradili vseh domačij. L. 1953 je bil položaj nekoliko boljši. Vrnili so se zadnji pregnanci, rodilo se je mnogo otrok in prišli so tudi novi ljudje, tako da se je dvignilo število prebivalcev na 261.

Velike spremembe števila prebivalstva niso ostale brez posledic za sestavo prebivalstva. Viri

dopuščajo, da ugotovimo za pretekla leta le razmerje med moškimi in ženskami. Do prve svetovne vojne je bilo v vasi kljub izseljevanju več moških kot žensk. Med prvo svetovno vojno se je zaradi vojnih izgub to razmerje znatno spremenilo v korist žensk, ki jih je bilo leta 1941 53,5 %. Med drugo svetovno vojno pa se je ta odstotek še bolj dvignil. Moških je bilo l. 1948 komaj 38,8 % in šele za novorojenčki se je do l. 1953 stanje nekoliko izpramenilo, tako da je bilo l. 1953 moških 45,6 %. Seveda to razmerje ni moglo ostati brez vpliva; primanjkuje moške delovne sile, ženske v fertilni dobi se ne poročijo, razmeroma precej je nezakonskih otrok itd.

Preden nadaljujemo z analizo, moramo še oceniti vrednost podatkov, ki smo jih uporabili.

Italijani so odredili popis prebivalstva na 31. julij 1941. Bil je torej v dobi, ki jo lahko štejemo še za relativno mirno. Popisani niso bili v vasi le posamezniki, na primer moški, ki so bili v ujetništvu in ženske, ki so delale v drugih vaseh. Toda po vestni primerjavi gradiva smo ugotovili, da podatki kažejo skoraj popolnoma verno sliko vasi v takratnem času.

Tudi popis leta 1948 ni zajel vseh ljudi. Naknadno smo ugotovili, da se je nekdo skrival na skednju še od konca vojne in se je pokazal šele naslednje leto, drugi je bil pri vojaki in ga domači niso prijavili, čeprav bi ga morali in podobno. Vendar je bilo takšnih primerov tako malo, da nikakor ne kazijo splošnega pregleda.

Popis l. 1953 po vsej verjetnosti ni imel hih glede popolnosti.

Na omenjeni način smo dobili okvir (mrežo), v katerega smo skušali zajeti dinamično in tragično dogajanje.

USODA VAŠCANOV

L. 1941, ki je izhodišče naše analize, je živel v Iški vasi 401 človek, sedem let kasneje le 232 ljudi in še pet let nato 261. Kaj se je med tem zgodilo z njimi? Odgovorili bomo najprej za prvo razdobje. V tem času je umrlo in se odselilo 199 ljudi, rodilo in priselilo pa se jih je komaj 50. Položaj je bil še bolj neugoden glede na neenotno razdelitev bremen med spoloma:

	Moški	Ženske	Skupaj
Stanje 31. VII. 1941	186	215	401
Umrli in se odselili do 15. III. 1948	— 115	— 86	— 199
Rodili in se priselili do 15. III. 1948	+ 17	+ 13	+ 30
Stanje 15. III. 1948	90	142	232

Naslednja tabela je posvečena »staroselcem«, kot smo imenovali prebivalce, ki so bili v vasi l. 1941 in 1948. Njihovo število bi se sicer zmanjšalo tudi v kakršnem koli drugem razdobju, toda v obravnavani dobi se je število prvotnih prebivalcev strahotno zmanjšalo in sicer natančno za polovico. Pri tem breme nikakor ni bilo enotno porazdeljeno po spolu in starosti. Moških je manjkalo 70 % od prvotnega števila, žensk pa 40 %. Tako rekoč uničen je bil (vsaj za vas, ker tudi izseljenci zanj niso delovna in regenerativna sila) starostni kontigent moških, ki so šteli l. 1941 20 do 50 let. Od 29 krepkih fantov in mož so ostali doma samo 4, to je le sedmina. Položaj smo prikazali po starosti za moške in ženske. V prvih kolonah je navedeno število vseh vaščanov l. 1941, v drugih število tistih, ki so bili v vasi l. 1948 (»staroselci«) in v tretjih njihov odstotek.

Rojeni v letih	Moški			Ženske			Skupaj		
	1941	1948	%	1941	1948	%	1941	1948	%
1851—1860	2	1	50,0	2	—	—	4	1	25,0
1861—1870	11	3	27,3	10	3	30,0	21	6	28,6
1871—1880	12	7	58,3	17	11	64,7	29	18	62,1
1881—1890	12	7	58,3	26	16	61,5	38	23	60,5
1891—1900	18	6	33,3	23	13	56,5	41	19	46,3
1901—1910	26	8	30,8	29	19	65,5	55	27	49,1
1911—1920	29	4	13,8	26	14	53,8	55	18	32,7
1921—1930	42	12	28,6	47	24	51,1	89	36	40,4
1931—1940	53	24	45,3	53	28	52,8	66	52	78,8
1. I.—31. VII. 1941	1	1	100,0	2	1	50,0	3	2	66,7
Skupaj	186	73	39,2	215	129	60,0	401	202	50,4

O tem, kaj se je zgodilo s tistimi, ki jih ni bilo več čez sedem let, ko je minila krvava vojna, govori naslednja tabela. Umrlo jih je 90, ostalih 109 pa je zapustilo rodni dom in odšlo iskat kruha drugam.

	Moški	Ženske	Skupaj
Umrli med 31. VII. 1941 in 15. III. 1948	65	25	90
Odselili se med 31. VII. 1941 in 15. III. 1948	48	61	109
Skupaj	113	86	199

Tudi tu so dobro vidne razlike med usodo moških in žensk. Medtem ko so postali moški v znatno večji meri fizična žrtev vojne, so se ženske odselile, ker niso več videle možnosti primerne, predvsem rodbinskega življenja na vasi.

Tudi tema skupinama smo dali v številkah točen izraz usode. Z individualnim vpraševanjem smo ugotovili, kje oz. na kakšen način je umrlo 90 in kam se je odselilo 109 prebivalcev.

	Moški	Zenske	Skupaj
Padli v partizanih	10	—	10
Ubili Italijani	13	—	13
Umrli na Rabu	12	2	14
Ubili domobranci	6	6	12
Padli kot domobranci	11	—	11
Umrli doma	11	16	27
Ostalo in neznano	2	1	3
Skupaj	65	25	90

Tudi moška, ki sta navedena med ostalimi, sta umrla nasilne smrti in sicer eden v Dachau, drugi pa po vojni v aktivni vojaški službi.

Ko gledamo te mrtve številke, se nam vrača misel na veliko trpljenje, ki ga je prestala ta vas in jo je zavila v žalost, ki ne bo onemela, dokler bodo žive njene priče.

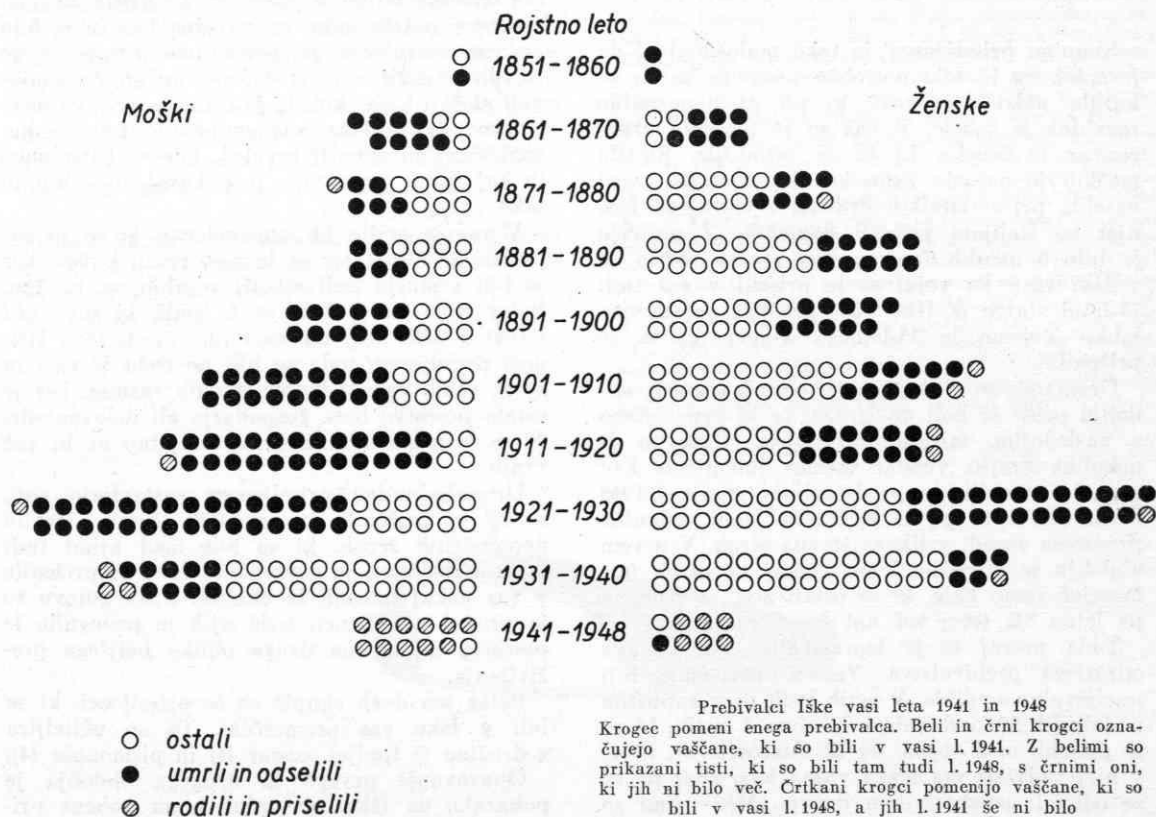
Že med vojno, še bolj pa takoj po osvoboditvi se je postavilo za tiste, ki so bili med vojno zdoma, vprašanje, kam sedaj. Nazaj ali drugam ustvarjat nov dom? Za drugo možnost se je odločila več kot četrtina prvotnega prebivalstva:

	Moški	Zenske	Skupaj
Ig	3	12	15
Ljubljana in okolica	17	37	54
Drugi kraji FLRJ	13	5	18
Inozemstvo	12	7	19
Ostalo in neznano	3	—	3
Skupaj	48	61	109

Smer odselitve je jasna. Vsi so šli proti odprtemu severu, le štirje, ki so omenjeni kot naseljenci na Igu, so se obrnili k sorodnikom v bližnjih, južno ležečih vaseh Iška in Iška Loka. Na Igu so bili l. 1948 predvsem tisti, ki so se nameravali vrniti, pa se še niso mogli, ker so bile porušene domačije; ponajveč vdove z otroki. L. 1953 so bili večinoma spet v Iški vasi.

Vsi ostali so v glavnem odšli za vedno. Naselili so se po vaseh, ki peljejo z Ižanskega proti Ljubljani ter v Ljubljani. Med njimi je bilo precej žensk, ki so se prisožile v druge kraje ali dobile zaposlitev. Znatno število partizanov je ostalo v aktivni vojaški in miličniški službi in so se zaposlili po vsej Jugoslaviji, medtem ko so domobranci odšli v inozemstvo.

Tudi izseljevanje je bilo v veliki meri funkcija starosti. Med mlajšimi letniki je bilo znatno višje število izselitev kot smrtnih primerov, ker so bili relativno manj prizadeti v vojni in jih je bolj zajela povojna emigracijska težnja. Stanje smo predložili s tabelo, ki kaže, kaj se je zgodilo do 15. marca 1948 s tistimi, ki so bili v vasi 31. julija 1941 in z grafikonom, kjer je dojemljivo prikazana usoda vseh letnikov ob pričetku in koncu obravnavanega razdobja.

Prebivalci Iške vasi leta 1941 in 1948
Krogec pomeni enega prebivalca. Beli in črni krogeci označujejo vaščane, ki so bili v vasi l. 1941. Z belimi so prikazani tisti, ki so bili tam tudi l. 1948, s črnimi oni, ki jih ni bilo več. Črtkani krogeci pomenijo vaščane, ki so bili v vasi l. 1948, a jih l. 1941 še ni bilo

Rojeni v letih	Moški		Ženske		Skupaj	
	Umrli	Odsešili	Umrle	Odsešile	Umrli	Odselili
1851—1860	1	—	2	—	3	—
1861—1870	7	1	6	1	13	2
1871—1880	4	1	3	3	7	4
1881—1890	4	1	6	4	10	5
1891—1900	12	—	1	9	13	9
1901—1910	12	6	2	8	14	14
1911—1920	14	11	2	10	16	21
1921—1930	11	19	3	20	14	39
1931—1940	—	9	—	5	—	14
I. I.—31. VII. 1941	—	—	—	1	—	1
Skupaj	65	48	25	61	90	109

Iz sebe se je vas regenerirala le malo, saj je prišlo na 57 žensk, ki so bile l. 1948 v fertilni starosti (18 do 48 let) v 7 letih komaj 17 otrok oz. je v tem času enkrat rodila le vsaka tretja ženska. Mimogrede velja opozoriti na presenetljivo visoko število dečkov v primeri s številom deklic, kar se je ponovilo tudi v drugem razdobju.

Poleg novorojenih so izgube deloma nadomestili priseljenci. Vseh skupaj je bilo 30 in razdeljeni so bili takole:

	Moški	Ženske	Skupaj
Rojeni med 31. VII. 1941 in 15. III. 1948	11	6	17
Priseljeni med 31. VII. 1941 in 15. III. 1948	6	7	13
Skupaj	17	13	30

Skupina priseljencev je tako maloštevilna, da je sploh ne bi bilo potrebno proučiti, ko ne bi kazala neko posebnost, ki pa ni neposredno razvidna iz tabele. V vas so se priselile pravzaprav le ženske, ki so se primožile. Število moških je maraslo zato, ker se je v Iški vasi naselila pri sorodnikih družina z Gornjega Iga, kjer so Italijani požgali domačijo. Z materjo je bilo 6 mladih fantov; dva sta se rodila že v Iški vasi. Po vojni se je priselil v vas tudi 75-letni starec iz Iške. Kot pravega priseljenca lahko štejemo le 35-letnega kmeta, ki se je priženil.

Dramatičnost dogajanja v obravnavanem obdobju pride še bolj do izraza, če jo primerjamo z naslednjim, mirnim razdobjem. Časovno je nekoliko krajše, vendar vseeno dinamično. Kot smo že omenili, je predstavljalo stanje l. 1948 minimum, nato pa se je število ljudi dvignilo, predvsem zaradi velikega števila otrok. V prvem obdobju se je rodilo letno komaj 2,4 otrok (računajoč samo tiste, ki so ostali živi), v drugem pa letno 5,2, torej več kot še enkrat toliko.

Toda precej se je izpremenila tudi sestava odraslega prebivalstva. Vas ni prenehala biti izseljevalno središče. V petih letih jo je zapustilo nadaljnjih 29 prebivalcev in sicer 7 tistih, ki so se priselili med vojno, ter 22 »staroselcev«, ki so v njej vzdržali vsa težka vojna leta, zdaj pa so se odločili poiskati dom drugje. Med njimi so

bile skoraj samo ženske, 20 po številu, ki so odšle v okoliške vasi, nad polovico pa v Ljubljano. V istem času je umrlo tudi 8 starejših ljudi. Tako smo našli po sedmih letih v vasi samo 202 ista človeka in po nepopolnih 12 letih le 172 prebivalcev, ki so bili tam l. 1941 in 1948. torej tako rekoč ves čas, razen takrat, ko zaradi razmer niso mogli stanovati doma. Osnovna masa se je torej zaradi bioloških, a še bolj zaradi socialnih vzrokov stalno manjšala v neobičajno veliki meri. Od l. 1941 do 1948 se je zmanjšalo število prebivalcev v vasi letno za 6,5 % od l. 1948 do 1953 pa število istih oseb letno za 1,3 %.

Toda vas kot celota se je kljub temu številčno okrepila. Z zgraditvijo novih domačij oziroma s povečano možnostjo njihove dograditve se je zvišalo tudi število priseljencev, ki pa niso pripadali isti skupini. Vrnili so se domačini, ki so zapustili vas med vojno in so l. 1948 živeli še drugod, poleg njih pa so prišli še drugi. Položaj je bil v primeri z letom 1948 naslednji:

	Moški	Ženske	Skupaj
Stanje 15. III. 1948	90	142	232
Umrli do 31. III. 1953	— 3	— 5	— 8
Odselili do 31. III. 1953	— 4	— 25	— 29
Rodili do 31. III. 1953	+ 17	+ 9	+ 26
Staroselci 1941—1948			
(vrnili po 15. III. 1948)	+ 5	+ 8	+ 13
Priselili do 31. III. 1953	+ 14	+ 13	+ 27
Stanje 31. III. 1953	119	142	261

V razliko od prve dobe, ko so prišla za priselitev v poštev samo tri povojna leta in je bilo še vse razrušeno, je pomembno znatno višje število priseljencev, med katerimi so prevladovali moški. Kaže, kot da je izgubila veljavo naša trditev, da je Iška vas eminentno izseljevalno središče. Podrobnejši pregled, kdo so priseljenci in kaj jih je pritegnilo, je pokazal, da temu ni tako.

V vas je prišlo 14 »staroselcev«, ki so jo zapustili po l. 1941 ter se še niso vrnili l. 1948, ker so bili v službi, šoli ali pri vojakihi oz. na Igu. Poleg njih pa je bilo še 6 ljudi, ki niso bili l. 1941 v Iški vasi ter smo jih zaradi tega šteli med priseljence, toda so bili po rodu iz vasi in so se vrnili zaradi izpremenjenih razmer, ker je ostalo posestvo brez gospodarja ali delovne sile. Ti se v drugačnih razmerah verjetno ne bi več vrnili.

Drugo skupino priseljencev sestavljajo tisti, ki so se priženili in primožili. Veliko število neporočenih žensk, ki so bile med njimi tudi dedinje posestev, je povzročilo, da se je priženilo v vas nekaj moških iz okolice. Prav gotovo so to pristni priseljenci, toda njih je pritegnilo le posestvo in nobena druga oblika boljšega preživljanja.

Poleg teh dveh skupin so še priseljenci, ki so bili v Iško vas premeščeni. To so učiteljica z družino (3 ljudje), cestar (4) in pismonoša (4).

Opazovanje prvega in drugega obdobja je pokazalo, da Iška vas sploh nima nobene pri-

vlačne sile za nedomačine; nihče ne išče tam zaposlitve (najbolj zgovoren dokaz bi bili obrtniki), niti se ne želi naseliti iz drugih vzrokov (n.pr. upokojenci, zasebniki), kar je značilno za mnoge vasi, ki leže v okolici mest, pri Ljubljani predvsem za gorenjske.

Sedanji splošni gospodarski položaj dobro osvetljuje posestna razdelitev in povpreček, ki odpade na 1 prebivalca. Vaščani imajo v lasti 609 ha zemlje. Od tega zavzema slabo polovico gozd, šestino njive, ostalo pa so travniki in neplodna zemlja. V vasi sta le dva velika posestnika, ki imata 4,67 oz. 3,95 ha njiv, ostali so

srednji in mali posestniki in brez zemljiši. Razen v prvi posestni kategoriji so vsi zemljiški posestniki kmetje.

Glavni vir dohodkov ni poljedelstvo, temveč eksploatacija gozdov, zato je v vasi tudi menavadno mnogo konj, s katerimi spravljajo les.

Stanje prikazuje tabela, ki je sestavljena iz podatkov po popisu prebivalstva 31. marca 1953 in popisu živine 15. januarja 1953. Posestva so razporejena po velikosti njivske površine. Normalna živina je preračunana po običajnem ključu: govedo 1, konj 4/3, prašič 1/4 in ovca 1/10 goveda.

Velikost njiv in vrtov v ha	Število prebivalcev	Površina v ha		Živina				Na 1 prebivalca odpade njiv in vrtov v ha	Na 1 prebivalca pride normalno živine
		Skupno	Od tega njive in vrtovi	konji	govedo	prašiči	ovce		
Brez	16	—	—	—	—	—	—	—	—
do 0,50	26	17,79	2,54	5	5	3	—	0,10	0,48
od 0,51 do 1,00	34	47,57	7,32	8	15	6	—	0,22	0,80
od 1,01 do 2,00	85	189,56	29,58	26	47	28	—	0,35	1,04
od 2,01 do 3,00	67	224,73	38,27	24	39	27	1	0,57	1,16
od 3,01 do 5,00	33	129,09	22,58	15	27	16	—	0,68	1,55
Skupaj	261	608,74	100,29	78	133	80	1	0,38	0,99

V takšnem položaju je Iška vas. Čeprav je nadvse mikavno, ne moremo na tem mestu razpravljati o fizičnih in psihičnih spremembah vaščanov, niti o predrugačenju njihovega svetovnega nazora kot posledice velikih medvojnih doživetij in preobrazbe, ki so jo prinesla prva povojna leta. Prikazali smo samo to, kar je izhajalo iz zbranega gradiva ter neposrednega obzirnega opazovanja.

Toda tudi pred vasjo, ki je toliko trpela, je bodočnost. Skušali smo odmakniti zaveso preteklosti in razložiti sedanost, da bo našla s pomočjo izven nje ležečih činiteljev pot v boljšo in plodnejšo prihodnost.

OPOMBE

1. Dr. Ivo Pirc: Naklo-Rodine, monografija belokranjske vasi, Ljubljana 1945; Marko Šuklje: Gospodarska in socialna struktura Drašič v Beli krajini, Ljubljana 1940; Vinko Möderndorfer: Slovenska vas na Dolenjskem, Ljubljana 1938; Jože Lampret: Tvarno-duhovna struktura župnije Ribnica na Pohorju, Dejanje 1938; Avgusta Gabršček: Vas v Haložah, Dejanje 1939; Slovene Studies — Solčava, London 1933.
2. Cene Malovrh: Porast Ljubljane in okoliških krajev od 1825 do 1931 v luči statistike hiš, Geografski vestnik 1946; Franc Kolarič: Haloze, Geografski vestnik 1948-49; Vladimir Klemenčič: Agrarna geografija Tuhinjske doline, Geografski zbornik SAZU, Ljubljana 1952; Ivan Gams: Človek na zemlji Slovenjegraške kotline, ib. — 3. Prim. Rudolf Badjura: Izbrani izleti, Ljubljana 1953, ki pojasnjuje, da je izraz »Vintgar« krajevno ime, ki je lastno ime samo za tesni ob Radovini. — 4. Internacije, Ljubljana 1946, str. 60. — 5. Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 347-348. — 6. Obširen imenik krajev na Kranjskem, Wien 1884; Specialni repertorij krajev na Kranjskem, Wien 1894; Gemeinde Lexikon von Krain, Wien 1905; Spezialortsrepertorium von Krain, Wien 1919; Rečnik krajev, Beograd 1927.

